

László Ferenc

„Habent sua fata epistolae“

Bartók-levelek a történelem sodrában

Amikor Ioan Busitiáról (1875–1953) beszélnek, legtöbbször barátjáról, Bartók Béláról van szó, akit a belényesi román rajz- és zenetanár bihari gyűjtőútjain önzetlenül támogatott, és aki neki ajánlotta *Román népi táncok* című zongoradarabját. Busitia tanár úr a Bartók-életrajzok elmaradhatatlan, rokonszenves mellékszereplője. Kapcsolatukat a Demény János szerkesztette *Bartók Béla leveleiben* (Budapest, 1976) 73 darab dokumentálja. Csak a halhatatlan emlékü Mama, özv. Bartók Béláné hagyatékában maradt ennél több Bartók-levél az utókorra!

A Bartók Busitiához intézett leveleit legelsőként Szegő Júlia használta föl életrajzi forrásoként *Bartók Béla, a népdalkutató* című könyvében (Bukarest, 1956). Mire ez a könyv megjelent, a levelek zöme teljes terjedelmében is a nyilvánosság elé került, Demény János egy korábbi kötetének első részében, amelynek ugyancsak *Bartók Béla levelei* volt a címe (Budapest, 1955); az első rész címe *Romániai levelek. Viorel Cosma gyűjtése*. A bukaresti zenetörténész 61 Busitia hagyatékából megszerzett Bartók-levelet adott közre Demény 1955-ös kötetében. Ezeket hívja Fancsali János „A Busitia-levelek“-nek, könyvében¹ ezek történetét dolgozza fel. Aki csak kicsit is ismeri a Bartók-életrajzi irodalmat, tudja, hogy a téma megérdemel egy könyvet. Aki otthonosabb a Bartók-irodalomban, amolyan „nem lehet letenni” könyvet sejt benne.

Az előszó legegondolkozatóbb sora a datálás: „Kolozsvár 1975 – Budapest 1999”. Negyedszázadnyi érlelés és munka gyümölcsét tartjuk kezünkben!

A kötet I. fejezetében a szerző összefoglalja, amit Busitia, boldogtalan felesége és tragikus sorsú gyermekeik életrajzáról tud. Tapintatosan elhallgatja Bartók tegeződő barátjának vasgárdista múltját, holott az Bartók előtt sem volt titok (1931. december 20-i leveléből: „Multkor valaki írta nekem Nagyváradról, hogy te kiléptél a «vasgárdából»“), s a szerző olvashatta a Bartók-hagyatékban fennmaradt, mindmáig kiadatlan választ, mely szerint Busitia Vasgárdából való formális kilépése ellenére is minden kommunista, zsidó és szabadkőműves deportálásától várta a szebb jövőt. Szerintem jobb lett volna a személyiségrajznak ezt a vonását is bemutatni, mivel az ennek ismeretében dinamikusabb és igazabb. Mert nemcsak a társadalmi érintkezésben általában tartózkodó, nehezen felmelegedő Bartók volt kivételesen barátságos a belényesi román tanáremberhez, hanem utóbbi szélsőségekre hajló, erőszakos alaptermészete is megenyhült e kiváltságos kapcsolatban. Antiszemita és antikommunista meggyőződésének, vasgárdista múltjának felemlítése azt is megértetné az olvasóval, hogy a kommunista hatalomátvétel után miért bőrtönöztek be Busitiát.

A szerző idevágó ismereteinek legfőbb forrása Kolár Károly operaházi hangversenymester (1897–1981) írásos hagyatéka, melyet örelőtte zenetörténész tudtommal nem kutatott. Váltig dicséri a művészt, aki Kolozsvárról nagylelkűen támogatta az öreg korára leszegényedett belényesi tanárt. Ebben az életrajzi összefoglalásban azt is szövé kellett volna tennie, hogy Belényesen Dr. Ioan Grecu vegyészprofesszor feleségének a szülei, a Victor Popovici tanár-család – a családfő elhunytja után főleg az özvegy – karolta fel az elmagányosodott öregembert, akinek élete estéjén sem lakása, sem közvetlen hozzátartozója nem volt. Hitelt érdemlő kiadatlan tanúság alapján közlöm, hogy végső elkeseredésében komolyan foglalkoztatta Busitiát az öngyilkosság gondolata, és csak Popovici tanámének sikerült belé annyira lelket öntenie, hogy ez irányú szándékairól lemondjon. 1952 novemberében letartóztatták, javait szekérre rakták és elvitték. (Leginkább rendszeresen vezetett, terjedelmes naplójáért kár, amely, ha megvolna, a Bartók-életrajzkutatás fontos forrásai közé tartoznék.) A Szekuritátén mintegy két hónap múlva egy kihallgatás előtt a gyengeségtől összeesett, estében súlyosan megsérült az arca és a szeme. Ezt követőleg számalomból hazaengedték. Mire hazaért, szobájában már egy katonatiszt lakott. Popoviciné előbb magánál tartotta, majd amikor sárgaság ütött ki rajta, kórházba vitette, ahol azonban ő minden kezelést visszautasított. 1953. szeptember 12-én hunyt el. Így maradt halála után Popovicinéra, majd Grecuékra néhány Busitia-festmény, melyek a tanár-család padlásán menekültek meg a Szekuritáté éberségétől. A szerző lefényképezte Grecuéknál és felvette kötetébe a képeket, de abból, amit tőlük a körülményekről hallott, ezt közli e helyt az olvasóval: „Legközelebbi ismerősei, – akiknél lakott, a dr. Grecu-család leszármazottai...” (23. l.) Nos, nem „leszármazottai”, hanem a professzorfeleség „fölmelői”.

A *Bartók Biharban* fejezetcím alatt a szerző *Bartók Béla dedikációi Busitia Jánosnak és ezek útja* című alfejezetet is nyújt olvasójának. Meglepő, hogy hány olyan kiadványt sorol fel és adatul itt, amelyekből nem maradt fenn Busitiának dedikált példány! Az 1913-as bihari kötetrel kapcsolatban viszont, miután idézi az előszót záró köszönetnyilvánítást (sajnos, hibásan: nem „Nu pot uita pe de...”, hanem „Nu pot uita pe d-l...” áll az eredetiben), kijelenti: „Kézírtas ajánlás nincs” (29. l.). Csakhogy éppen hogy van! A szerző is kellene hogy ismerje, mivel Szegő Júlia már 1956-ban közölte könyve képmellékleteként, a 160. és 161. lap közé beillesztve. Így szól: „Busitia János tanár úrnak] / hálám jeléül. / Rákoskeresztúr, 1913. szept. 8. / Bartók [Béla].” (A kötet képszerkesztője önkényesen levágott a fénymásolat széleiből, ezért töredékes a szöveg.) Ez az ajánlás azért rendkívül jelentős, mert a bihari könyv megjelentének meglepően korai bizonyítéka. A kötetet kiadó Román Akadémia ugyanis csak 1913. november 15/28-án kelt levélben értesítette a szerzőt a megjelenésről, holott a könyv, lám, legkésőbb szeptember 8-á óta utóbbi kezében volt. Ifj. Bartók Béla például *Apám életének krónikája* című művében (a nap megnevezése nélkül) december elejére tette az eseményt (135. l.). Kicsivel alább, a *Román népi táncok* kézírásos ajánlásával kapcsolatban Fancsali kritikái megjegyzések nélkül idéz egy olyan szerzőt, aki e mű és a kolindafeldolgozások megjelentét nagy tudatlanul 1915-re teszi, azzal, hogy ezek olyan művek, „amelyeket Bartók saját költségén bizományban az Universal-kiadónál helyezett el”. Utóbbi „pontosítás” önmagában véve is értelmetlenség, a tényekhez képest pedig ráadásul valótlanosság, mivel ezeket a kottákat igenis az Universal jelentette meg, a Bartókkal, 1918. június 4-én aláírt megállapodás értelmében, azt követőleg, tehát nem 1915-ben. (Utóbb a kolindadallamoknak szentelt tudományos kötetet *adta ki* Bartók saját költségén, azt terjesztette bizományként az Universal!) Ezzel az ajánlással kapcsolatban a szerző hosszasan idézi D. Dille hozzá intézett, német nyelvű levelét, amely rendkívül rossz németudásra vall (29–30. l.). Újraolvastam néhány Dillétől kapott német levelemet, és megállapítottam, ami vételükkor nem tűnt föl: nesztorunk némettudása itt-ott nem éppen tökéletes. De messze nem olyan gyarló, amilyennek Fancsali a maga félolvasataival feltűnteti! Márcsak az agg tudós iránti tiszteletből is jobb lett volna a szöveget, ahol netán hibás, tapintatos jobbításokkal, vagy fordításban közreadnia. Nem ismerem a dokumentumot, de látatlanban megesküszöm rá, hogy nem betűhív a közreadása.

A II. fejezet Kolár Károly életrajza.

Az összerjedelem mintegy harmada után a III. fejezet címe figyelmeztet, hogy *Kezdődik a történet* (51. l.).

Elsőként a bukaresti Teodor Cartis érdeklődik Busitiánál Bartók bihari folklórgyűjtésének dokumentumai iránt, 1943-ban. Valamit kap is tőle, de a közölt elismervényből nem derül ki, hogy mit. 1949. február 14-én az elmagányosodott, anyagi gondokkal küszködő Busitia maga festette képeket és feleslegessé vált hegedűkottákat küld Kolozsvárra régi barátjának, Kolár Károlynak, előbbieket ajándékba, utóbbiakat eladás végett. Kolár március 21-én már küld is neki némi pénzt, az eladott kották cím- és árjegyzékével egyetemben. Az első levelek, amelyekből kiderül, hogy a Busitia Bartók-levelei is Kolárnál vannak, sajnos datálatlanok, a könyvben az említett két, 3-as, illetve 6-os sorszámú dokumentum között olvashatók, 4-es és 5-ös sorszámmal. Megtudjuk belőlük, hogy Kolár Nagy István karigazgatóhoz és főiskolai tanárhoz fordult, vele együtt készül kiadni Busitia Bartók-dokumentumait, visszaemlékezéseit. A könyvből származó haszon természetesen Busitiát illeti majd meg, ígéri. „Abban a reményben, hogy rövid leírásomból megérted azt a nagy kaliberű és az egész zenevilágot érdeklő missziót, amit mi ketten Nagy Istvánnal tervbe vettünk és rövid idő alatt realizálni is akarunk, nem fogsz elzárkózni attól, hogy nekünk Töled telhető segédkezet nyújtásal ebben a nemes és kegyeletteljes munkánkban, arra kérek, hogy addig is, amíg személyesen elmegyünk Hozzád, gondoldj vissza egy kissé a Bartókkal eltöltött időkre és jegyezz fel minden érdemes adatot, nemcsak zenei vonatkozásúakat, hanem a mindennapi életből is” (53. l.) Valóban ki akarták adni a kötetet? A kérdés fölvetését egy „Discret” feliratú, Kolár gépelte jegyzék indokolja, amely 76 Bartók-levelel azonossági adatait tartalmazza, csoportonként „K”, illetve „N. I.” (sőt helyenként „István”) jelzettel, ami úgy értelmezhető, hogy Kolár elosztotta maga és Nagy István között a dokumentumokat; a jegyzéket a könyv V., *Rejtélyes listák* című fejezetében tanulmányozhatjuk (82–86. l.). Ha következtetésem (melyet lehetőségként Fancsali is fölvet) helyes, egyéb foglalkoztatta e jegyzék íróját, mint a megjelentetésen való közös munkálkodás szándéka!

Visszatérek a Busitia–Kolár levelezéshez. 1949. március 25.: Busitia köszöni a kottákért kapott pénzt. Elkezdte a jegyzetek készítését. 1949. december 15.: Lakatos István mérnök és zenetörténész közli Kolárral, hogy „a levelek megvétele aktuális. [...] Itt van egy kiküldött, aki mindjárt meg is akarja venni!” (55. l.). Szegő Júliához, a Folklór Intézet igazgatójához hívja Kolárt, akinek következő, datálatlan leveléből (11.) kikövetkeztethető az ezután történtek: Kolár – elsősorban Nagy István hanyagságára hivatkozva, másodsorban, úgymond, azért, hogy Busitia mielőbb pénzhez jusson – letett a nemes és kegyeletteljes, az egész zenevilágot érdeklő misszióról, és a tulajdonos tudta és beleegyezése nélkül sebtében eladta a Bartók-leveleket a Folklór Intézetnek, személy szerint Szegő Júliának. (Kénytelen vagyok egy észrevétel közbeiktatásával megszakítani a dokumentumok ismertetését. Ahogyan Nagy Istvánt ismertem, nem hiszem el, hogy „hanyagul” viszonyult volna ehhez a feladathoz. Ő akkoriban több kivételesen felelősségteljes állást töltött be a kolozsvári zenei életben, a romániai magyarság legtevékenyebb zenésze volt. Hihető, hogy nem kívánt vagy nem ért rá fontosabb munkái rovására Kolár tervével foglalkozni. Annyira mindenesetre komolyan vette a dolgot, hogy 1950. január 9-én időt szakított egy belényesi látogatásra!) A könyvterv elejtésének a hírére Busitia „szokatlan hosszúságú”, szemrehányó levéllel válaszolt, amely Kolárnak „álmatlan éjszakát” okozott, s amelyet ő – minő véletlen! – nem őrzött meg az utókor számára. Kolár, aki 100.000 lejrt kért a kincserért, majd leengedte 80.000-re, így búcsúzik: „Abban a reményben, hogy a jövőben jobban fogsz bízni bennem, szeretettel öllek és csókolak, igaz barátsággal, Kari” (57. l.) A levél azonban nyilvánvalóan leleplezi írójának kegyetlen álnokságát. Mert mit ír az ölelő, sőt csókoló, igaz barát a kincseiből kiforgatott, méltatlankodó aggastyánnak? „Most csupán azt akarom emlékeztettedbe idézni, hogy a kották, levelek és képekhez mellékelt leveledben szóról szóra azt írod: »kedves Barátom, Íme végre küldöm a kottákat, leveleket meg egy néhány pasztell rajzomat. Mindent, amit meg akarsz tartani magadnak, fogadj jó szívvél hálám és elismerésem jeléül, szíves emlékül. Amit pedig a kottákért fogsz kapni-küldeni, belátásod szerint, meg a lehetőségek szerint is, hálásan fogom köszönni, stb. stb.« Nincs tehát ezek után semmi okod, hogy rám neheztelj. Az én bűnömül legföljebb azt róhatnád fel, hogy a Bartók-leveleket nem tartottam meg magamnak, hanem értékesítés végett beadtam a Folklór Intézetnek, hogy az érte járó összeggel enyhítsem súlyos anyagi helyzetedet” (56. l.) Ámde az „idézett”, 3-as sorszámú Busitia-levelelben, amelyre itt Kolár a barátját „emlékezteti”, „szóról szóra” csak kottákról és pasztellekről volt szó, a Bartók-levelekről nem! Kolár tehát megpróbálja bebeszélni áldozatának, hogy azt írta neki, ami esze ágában sem volt! Busitia pedig elhiszi, amivel áztatják. 1950. február 19-én kelt levelét, amelyben már arról is van szó, hogy „A Folklór Intézet levelében ígért 15.000 lej helyett úgy mondják, hogy 10-ezret küldenek, s az egész összeget ezentúl akarják velem megbeszélni! Félek hogy be akarnak bennünket csapni, s Téged ki akarnak kapcsolni a tárgyalásokból. Jó lesz, ha résen lesz, s elejét veszed a bajnak”, így zárja sorait: „hálával és szeretettel ölel öreg, lekötözött barátod, János” (57. l.). 1951. március 23.: Busitia jelenti Kolárnak, hogy 21-én Szegőné meglátogatta, kikérdezte, átadta a márciusi és az áprilisi részletet, és további rajzokat és fényképeket vitt el tőle „egy újabb – a 3-ik Bartók könyv részére” (59. l.). Ez utóbbi kitéltet nem tudom értelmezni: nem tudom, mihez képest lehetett Szegő Júlia tervezett könyve a harmadik. 1952. január 24.: Demény János megkeresésére válaszolja Busitia: „Amint Szegő Júlia öngyászta írta, a levelek kiadása ez év első negyedében lesz befejezve” (60. l.). Lehet, hogy a levélíró a leveleket is tartalmazandó Szegő-monográfiára gondolt, csak pontatlanul fogalmazott, de azt sem zárhatjuk ki, ami szavaiból *expressis verbis* következik: hátha úgy tudta, hogy Szegő Júlia levélkötetet (is?) tervez. A 17. levélben nincs szó a Bartók-levelekről. Utána a szerző négy pontban foglalja össze az eddig közlötöket. A négy pont egyike sem jelzi, hogy ő is észrevette volna Kolár visszataszító vétkességét: a 3. levél és annak későbbi „idézése” közötti különbséget. Sőt, a szerző a 63. lapon megerősíti: Busitia Kolárnak ajándékozta Bartók-leveleit, de ő, látván barátja szorult anyagi helyzetét, lemondott róluk és a barát javára értékesítette őket.

Kolárral szemben a végtelékig elnéző, Szegő Júliát azonban annál kevésbé kíméli a szerző. Vádlóan idézi 1956-ban megjelent kötetének néhány mondatát, amelyek egészen más színben mutatják be a tényeket, mint a feltárt dokumentumok. „Busitia János levelei egyébként 1949-ben e kötet szerzőjének birtokában voltak. [...] A Busitia–Bartók levelezés anyagát e kötet szerzője 1952-ben megőrzés végett átadta a bukaresti Folklór Intézetnek. Így tette lehetővé a bukaresti Folklór Intézet a Demény János szerkesztésében Budapesten 1955-ben megjelent magyar–román–szlovák levelek együttes kiadását” (Szegő Júlia: *Bartók Béla, a népdalkutató*. Bukarest, év n., 296. l.). Vagyis: nem az intézet vette meg a leveleket, ahogyan azt Busitiának bebeszélték, hanem Szegő Júlia, az osztályvezető, a maga pénzéből és a maga számára, s azok 1952 óta csak letétben vannak a bukaresti anyaintézetben. Hogy mennyire szerteágazó ez a történet, egy hasonmásként közölt Szegő-levelel utolsó mondata is jelzi. „A Busitia-kötelezettséget egyébként átvette tőlem a Bolyai, így most már fennakadás nélkül fogja kapni a részleteket” (65. l.). Ebből nemcsak azt tudjuk meg, hogy az eddigi kifizetésekben fennakadások voltak, hanem azt is, hogy amit Szegőné az Intézet nevében, de a maga számára alkudott meg részletekben fizetendő 80.000 lejért, azt egy időn túl a Bolyai Tudományegyetemmel fizettette meg. Ez igen! Fancsali János a 64. lapon fölveti a kérdést: mi maradhatott meg Szegő Júliánál az átadás után? Ioan Bianu két Busitiához intézett leveléről határozottan tudja, hogy Szegőné örökösének tulajdonában vannak. Ott kell, hogy legyenek az 1951. március 22-én kölcsönbe elvitt dolgok is, állítja.

A következőkben azonban kiderül, hogy a nagylelkű barát, Kolár, mielőtt átadta volna Szegőnének, megdézsmálta a levélcsomót. Budapesten letelepedett egykori tanítványától, Viski János zeneszerzőtől kérdezi 1956-ban, hogy Prágába utaztában vajon mennyiért

tudna Budapesten két Bartók-levelet eladni. Egyikük gépmásolatát mellékeli is. „Abszolút diszkréciójára számítok” – írja. „Nekem ugyanis abból a bizonyos Busitia-féle hagyatékból maradt még 2 levelem (eredeti B. B.)” (68. l.). Az üzlet végül nem Budapesten jött össze, hanem Prágában, ahol a leveleket dr. Alexander Buchner hangszertörténész vette meg. 1961-ben a tulajdonos engedélyével Szabolcsi Bence közölte őket a Magyar Zene 7–8. számában. „Buchner dr. a két levelet vásárlás útján szerezte, több évvel ezelőtt, egy romániai zenésztől” – írja Szabolcsi a bevezetésben (147. l.). Érdekes, Fancsali János nem jelzi, hogy ez a zenész Kolár lehetett, holott ő adta közre a levelet, amelyben Kolár közli Viskivel, hogy Prágába készül, s az egyik Buchnerhez jutott levelet ő azonosította a Viskinek írott, 1956-os Kolár-levelel mellékleteként.

De nemcsak ezt a két levelet kapcsolta le Kolár „abszolút diszkréten” a Szegőnének eladott csomóról. 1960-ban a fővárosi körökben igencsak otthonos George Sbârcea zenei íróval közösen ajánlott fel eladásra nyolc levelet egyszerre három bukaresti csúcsszervnek (Román Akadémia, Zeneszerzők Szövetsége, Folklor Intézet). A „társtulajdonosok” további eladó dokumentumokat is megneveztek, többek közt egy Kodály-képeslapot is, amelynek címzetje Busitia volt. Azt állították, hogy az egész csomagot Remus Adamtól vásárolták, aki (ezt én teszem hozzá, mint kortanú) korábban Kolár kollégája volt a kolozsvári Román Opera zenekarában, akkoriban pedig Sbârcea baráti köréhez tartozott. A kincseket az illető állítólag 1947 őszén kapta Busitiától. A történet hihető, de ellene szól, például, hogy Kolárné tanúsága szerint Adam nem is ismerte Busitiát (29. l.). Ha nyomozó hatóság volnék, én bizony azt a föltevést is megvizsgálnám, hogy ez a nyolc levél szintúgy a Busitiától kapott anyag része volt, csak Kolár nem merte őket Romániában a maga nevének értékesíteni; ezért állt össze Sbârceával, aki ötven százalékos részesedésért legott szerzett neki hozzájuk egy „eladót”. (Ez a gondolat a szerző agyát is megjárta. Itt nem, de a kötet függelékében váratlanul fölveti: „Már csak azt kellene tisztázni, mi rémítette el ennyire Kolár Károlyt, a megmaradt levelek birtoklásától?” [134. l.]) Sbârceával egyéb közös terve is volt akkoriban Kolárnak, melyre a könyv ismételten kitér, kiagyalhatták ezt az üzletet is. Kolár mindenesetre alaposan ráfázott. Miután 1969. június 15-én hiába kéri időközben Bukarestbe költözött szövetségését, hogy „a közös tulajdonunkat képező leveleket haladéktalanul küldje el (ajánlva). Ugyanis, jelentkezett egy úr, aki hajlandó megvenni őket” (74. l.), következő (datálatlan) levelében a barátság felmondásával fenyegetőzik. Sbârcea erre novemberben visszair: egy augusztusi felhőszakadás következtében víz öntötte el a dolgozószobáját, és a levelek sok egyéb írásos dokumentummal egyetemben megsemmisültek (75–76. l.).

Ioan R. Nicola népzenekutató és főiskolai tanár, akit Dille készséges kutatótársaként dicsér, 1968 decemberében kapcsolódott be a Bartók–Busitia levelezés sorsörténetébe, mint Kolár megbízottja az ekkor már Bukarestben élő Sbarceanál (26-28. levél, 72-73. l.) „Ioan Nicola becsületéről, tudja, aki ismerte, nincsenek kétségek” – írja a szerző (134. l.), bár nem tudja megmagyarázni, miképpen került az ő tulajdonába is egy Busitiának küldött Bartók-levelezőlap. A könyv függelékében a szerző így kommentálja ezt a dokumentumot: „A legérdekesebb a Bartók-könyv (szerkesztette László Ferenc, Kriterion, Bukarest, 1971) 128-129. oldalai között található Bartók-levél fotómásolata alatti szöveg: »Bartók-kézjegy Ioan R. Nicola gyűjteményéből: két jóbarát üdvözlése a harmadiknak.« Az 1912. jún. 19-én, Budapesten írott, Busitiának címzett levél aláírói Bartók és D. G. Kiriac” (134. l.). Összefoglalom a dokumentum zenetörténeti háttérét. Busitia harcos román volt. 1906 augusztusában maga alapította kórusával részt vett és messze visszhangzó sikert aratott azon a bukaresti dalostalálkozón, amelyen az idegen hatalom alatt szenvedő (értsd: erdélyi, besszarábiai és bukovinai) románok képviselői hazafias karművek előnéklésével tettek hitet minden románok nemzeti egysége mellett. (Megúsztá annyival, hogy beidéztek a budapesti Közoktatásügyi Minisztériumba és egy ideig felfüggesztették tanári állásából – írja Fancsali Iosif Herteára hivatkozva [61. l.], amihez egy birtokomban levő, kiadatlan tanúság alapján még hozzáteszem, hogy a magyar hatóságok a nyilvános karvezetéstől is eltiltották, egyszer s mindenkorra. Az impériumváltásig csak mint az örökébe lépő Gheorghe Mezea mészárosmester és műkedvelő zenész tanácsadója, közvetve vezethette együttesét.) Ennek a nagymérvű zenei és politikai megnyilvánulásnak Kiriac, a leghíresebb bukaresti román kórus, a Carmen alapító karnagya volt a spiritus rectora, ő vezényelte az ünnepséget lezáró összkórust is. Innen datálható teljes bizonyossággal Busitia és Kiriac baráti kapcsolata. Busitia kitűnő érzékkel terjesztette ki ezt a kapcsolatot Bartókra is, aki belényesi barátjának ösztönzésére 1910-ben levélben kereste meg Kiriacot, majd meg is látogatta Bukarestben. Kiriac, aki elévülhetetlen érdemekkel írta be a nevét a Bartók-életrajzba (ő fordította le románra és adta közre a bihari folklor-kötetet, Bartók első könyvét), 1912 nyarán viszonzta a látogatást, s mi sem volt természetesebb, mint hogy közös levelezőlapon köszöntsék Busitiát, aki összehozta őket. Ami magát a lapot illeti, magam sem hiszem, hogy Nicola becstelen úton jutott volna hozzá. Tájékoztatom a kutatót, hogy azon kívül, ami a fényképen megjelenik, nagyon halványan egy piros ceruzával rajzolt római XX-as is kivehető rajta, s ugyanazzal az írószerszámmal az „1912. Jun. 19” dátum megismétlése is. Nem állítom, csak feltételezem, hogy a felirat Busitia kezétől származik. Mint a kérdés legtájékoztatóbb szakértője, a szerző tudja, hogy mit jelent ez a számozás, és megállapíthatja, hogy ki vezette rá a lapra. Ha meglátogat, megnézheti, a lap ugyanis az én tulajdonom. Nicola halála után kaptam özvegyétől. Férjét búcsúztató nekrológom érdeméért lepott meg vele, amelyet – magyarul jól tudván – szépnek és igaznak talált.

„Viorel Cosma már »megkésve« érdeklődött” – vezeti be a szerző nevezett első, 1953. október 15-én kelt levelét. Állami rendelete van egy „Bartók Béla és Románia” című dolgozatra – írja Kolárnak Cosma. Magyarországon is nagy érdeklődéssel várják. Ha a címzett átadja a birtokában levő Bartók-dokumentumokat, ő hajlandó bizonyos teret szentelni Kolár személyiségének. A dolog sürgős, a kötetet 1953. december 1-jén kell leadnia (67. l.). Nem tudunk róla, hogy Kolár bármit is küldött volna neki, de ez a körülmény nem kellett volna, hogy visszariassa a szerzőt a Busitia-levelek történetének további kutatásától. Cosma ugyanis látványosan behozta a „megkésést”. Kolár támogatása nélkül is tarolt: „Bartók Béla és Románia” című dolgozatot ugyan nem írt, de 1955-ben az ő gyűjtésében jelent meg Budapesten a már említett Demény-kötet *Román dokumentumok* című első része, benne, ha nem is 76, de 61 Busitiához intézett levéllel. Ezzel a tétellel örökre beírta a nevét a Bartók-levélkutatás történetébe. (1981-ben a magyar művelődési kormányzat ezért az érdeméért tüntette ki a Bartók Béla Centenárium Emlékplakettjével.) Bevezetésében azt írja Cosma, hogy a Busitia-hagyatékhöz Sabin V. Dragoi juttatta hozzá, a bukaresti Folklor Intézet igazgatója. Ez hihető. De azt is érdekes volna megtudnunk, hogy ki biztatta akkoriban Bartók-kutatásra a szárnyait próbálgató muzikológust, kinek az ajánlására rendelt az állam nála és nem másnál 1953. december 1-ji határidőre Bartók-kötetet, amely iránt Magyarországon is érdeklődtek, és ki hozta össze Demény Jánossal, a Bartók-életrajzkutatás úttörő mesterével. Mi magyarázza, hogy a Bartók-irodalom kézikönyve (Elliott Antokoletz: *Béla Bartók. A Guide to Research, Second Edition*, New York–London, 1997) szerint Cosma bevezetését a *Román dokumentumokhoz* Bónis Ferenc írta? Szerettem volna, ha Fancsali ezeket a mozzanatokat is feltárja. Hozzátartoznának tárgyához.

A *rejtélyes listák* című V. fejezet első, osztozkodási protokollnak tűnő jegyzékét már szóba hoztam. 76 levelet sorol fel. „I.a. lista” címmel a szerző heyesbítéseket fűz hozzá (89–90). A II. lista annak a 33 lapra rúgó teljes gépmásolatnak a tartalomjegyzéke, amelyet Kolár készíthetett el; ez már csak 65 címet tartalmaz (91–92. l.). A szerző ehhez is kritikai észrevételeket fűz, főleg a budapesti Bartók Archivumban föllelhető fénymásolatok alapján. A harmadik jegyzék Kőteles Pál újságíró munkája, 1970. június dátummal. Szintúgy 65 darabot jegyez, az azonosító adatok után rövid tartalmi összefoglalással. Forrása alighanem Kolár gépirata volt (96–103. l.). A IV. lista/1. az eddigi jegyzékek összevetése Demény 1976-os kötetének sorszámaival (104–106.l.), a IV. lista/2 a megelőző kiegészítése. A következőkben a szerző azokat a leveleket is jegyzékbe foglalja, amelyeket nem ismerünk, de amelyek egykori

megvoltáról válaszlevelek tanúskodnak. Az utolsó, X. lista az összes ismert és kikövetkeztethető levél párhuzamos jegyzéke. Bartóktól 103, Busitiától 95 darabot sorol fel (118–129. l.). A Végyszót (129. l.) Függelék követi.

Mindent egybevetve: anélkül, hogy levonna minden következtetést, amit a közreadott dokumentumok sugallanak, Fancsali János nyugtalanító meglátásokra ösztönzi olvasóját. Tisztátalan kezek is hagytak lenyomatokat a Busitia-hagyatékban fennmaradt Bartók-leveleken. Már-már mindenki gyanús, aki csak érintette is őket. Szakember kerestetik, aki arra vállalkoznék, ami Fancsali János készségét meghaladja: e gyanúk körültekintő és kimerítő, tárgy- és szakszerű, részrehajlás nélküli vizsgálatára, majd pártatlan vádemelésre. (A tanúk meghallgatása során keressen majd meg engem is, vagy ha én már nem leszek előállítható, „Busitia” feliratú irattartómat, amelyben egyebek közt felleli Busitia hivatali utódja, Mihai Bruchenthal zenetanár terjedelmes emlékiratát is, mely szerint Herda főhadnagy, aki Busitiát 1952-ben letartóztatta, 7–8 további Bartók-levelet is talált nála.) Ha lesz vádemelés, a képletes zenetörténeti bíróság hallgassa majd meg a védelmet is, például Szeghő Péter zeneszerzőt és főiskolai tanárt, Szegő Júlia unokáját és örökösét, valamint Nagy István Aachenben letelepedett, azonos nevű fiát. George Sbârceának, Viorel Cosmának is föl kellene ajánlani az alkalmat, hogy megszólalhassanak. Fancsali János, aki ezt a csupa-részrehajlás könyvet „Kolár Ida és Kolár Károly emlékének” ajánlotta, majd védheti ajánlásának második címzettjét.

Fönnebb említett írásában elődje magyar kapcsolatairól is megemlékezik néhai Bruchenthal tanár úr: Balla Péter zenetanárról és folkloristáról, aki hálás és hűséges Busitia-tanítvány volt, a Belényesi Magyar Dalárdáról, amelyet Busitia rendszeresen és önzetlenül támogatott, azokról a magyarokról, akik 1944 után egyes románokkal szemben is védelmezték a politikailag megbélyegzett, hazafiúi és polgári méltóságában porig alázott aggastyánt. Megannyi beszédes bizonyítéka annak, hogy Busitia elkötelezett románsága sosem volt magyarellenesség. Már csak ez az egy jellemvonása is figyelmezteti az utókor: a Bartók-Busitia kapcsolat történetében korántsem *csak* Bartókról van szó, hanem egy bonyolult jellemű, világnézeti kisiklásoktól és emberi gyarlóságoktól nem mentes, de tévedéseiért bőven megszenvedett, végső soron szeretetre méltó román értelmiségiről is, aki véletlen folytán ugyan, de nem érdemtelenül került Bartók közelébe, s akit Bartók nem tévedésből nevezett barátjának.

---

1 Fancsali János: *A Busitia-levelek története* (= Magyar Örmény Könyvtár, 4.), Budaörs, 2001

2 Sem Busitia sem Kolár nem volt magyar anyanyelvű. Ahhoz képest fogalmazásuk fordulatos, színvonalas. Egy szót sem helyesbítettem idézett mondataikon, csak helyesírás tekintetében közelítettem őket az előírásokhoz.

3 A kolozsvári „Intézet” voltaképpen a bukaresti Folklor Intézet osztálya volt, az „igazgató” valójában osztályvezető.